

Integreren is identiteit inleveren!?

Bert Musschenga

According to many Dutch politicians and political commentators, the project of a multicultural society in the Netherlands has failed. The ideology behind this project was ‘integration while preserving cultural identity’, a slogan popular among policymakers in the eighties and nineties of the last century. In the view of the critics of this project, the policy did not lead to integration, instead it fostered the segregation and isolation of ethno-cultural groups. From the point of view of critics of the multicultural society it is unacceptable that the city council of Gouda subsidises a project that provides separate homework supervision to allochthonous boys and girls within the premises of a mosque, because it reinforces segregation and isolation. After sketching the moral foundation and the moral limits of a politics of two-sided integration, the author argues that the initiative to offer homework supervision within the mosque is laudable. However, homework supervision is essentially a task for schools. The city council should take steps to realise that the schools offer homework supervision. As long as that is not the case, the city council should (continue to) support the homework supervision project in the mosque, thereby accepting, for the time being, that boys and girls get separate homework supervision.

A: “Heb je al gehoord dat ze in Gouda een moskee subsidiëren die aan huiswerkbegeleiding doet? Wat vind je daar nou van?”

B: “Wettelijk is daar niets op tegen. En gezien de hoge uitval in het onderwijs vooral onder jongens is wat extra begeleiding nooit weg. Vergeet niet dat de meeste allochtone ouders hun kinderen niet bij het huiswerk kunnen helpen.”

A: “Ja, dat kan wel zo zijn. Maar de betreffende moskee, An Nour, heeft een niet al te beste reputatie. Bedenk ook dat de radicale islam heel vaak door dit soort activiteiten mensen probeert te paaien. En weet je dat jongens en meisjes gescheiden begeleiding krijgen? Het gaat mij er niet om dat een moskee geen huiswerkbegeleiding zou mogen aanbieden, maar die subsidie van

A.W. Musschenga, prof. dr., hoogleraar Ethiek, Vrije Universiteit, faculteit Wijsbegeerte, tevens directeur Blaise Pascal Instituut VU
Correspondentieadres: De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam. e-mail: aw.musschenga@dienst.vu.nl

de gemeente is gewoon een fout signaal. Kinderen moeten integreren in de samenleving en dat bevordert je niet door ze binnen de eigen groep in een cultureel correcte setting huiswerkbegeleiding te laten geven. De gemeente had het initiatief over moeten nemen.”

B: “De begeleiding wordt ook door Nederlandse vrijwilligers gegeven, dus van inpalmen door radicale moslims kan moeilijk sprake zijn. De moskee springt gewoon daar in waar de overheid een taak laat liggen. Dat deden de christelijke kerken vroeger toch ook? Het is belangrijk dat kinderen via het onderwijs hoger op kunnen komen. Vooral hoger opgeleiden zijn belangrijk voor de integratie van de eigen groep in de samenleving. Ze vervullen een voortrekkersrol en dragen ook bij tot de verbetering van het imago van de groep. Dat scheiden van jongens en meisjes vind ik ook niet van deze tijd. Maar je moet ze de tijd gunnen. Soms moet je een stap achteruit zetten om later twee stappen vooruit te kunnen doen.”

A: “Waar heb ik dat eerder gehoord? Ik blijf er bij dat die subsidie goed bedoeld mag zijn, maar een verkeerd signaal afgeeft. De tijd van de dierbare woorden over behoud van culturele identiteit is voorbij. Ze moeten integreren, integreren en nog eens integreren.”

(Opgevangen tijdens een denkbeeldige vergadering van wethouders met minderhedenbeleid in hun portefeuille)

Is de multiculturele samenleving mislukt?

Op een paar hardnekkig politiek-correcte linkse-kerkgangers en aanhangers van Groen-Links na lijkt iedereen in Nederland die niet met oogkleppen oploopt er nu wel van overtuigd te zijn dat de multiculturele samenleving een mislukking is geworden. Paul Scheffer had het begin 2000 (in de *NRC* van 29 januari 2000) al over ‘het multiculturele drama’, over het ineensstorten van het kaartenhuis van de multiculturele samenleving. Velen hebben hem dat sindsdien nagezegd. In *Land van aankomst* (2007) herhaalt Scheffer die visie, maar bedt die nu in in een bredere beschouwing over migrantenproblematiek. Pim Fortuyn maakte dat inzicht tot de basis van zijn ideeën voor het minderhedenbeleid. De laatste jaren wordt heel kritisch gekeken of al bestaand beleid en nieuwe ideeën wel een bijdrage leveren aan de bevordering van integratie van etnisch-culturele groepen. Critici van de Goudse subsidie aan het huiswerkbegeleidingproject in Moskee An Nour zullen ongetwijfeld vinden dat de subsidie afgewezen moet worden omdat die onvoldoende bijdraagt aan de integratie van Marokkaanse jongeren. In hun ogen op de korte termijn zeker niet; over een mogelijk positief langetermijneffect kun je alleen maar speculeren.

De situatie van veel etnisch-culturele groepen in Nederland baart inderdaad zorgen: hoge werkloosheid, veel armoede, hoge schooluitval, hoge criminaliteit, vooral onder jongeren. Maar is het terecht om die problemen in verband te brengen met hun eigen cultuur en het streven die in stand te houden en

door te geven? Scheffer had het over een zee van verhalen over de botsing van culturen die drijft onder de oppervlakte van het openbare leven, over apologeten van de diversiteit die niet geïnteresseerd zijn in wat zich in de grote steden van Nederland afspeelt. Hij suggereerde dat er de afgelopen jaren een beleid is gevoerd waarin etnisch-culturele groepen volop de ruimte kregen voor hun eigen culturele identiteit en dat dat multiculturele beleid mislukt is. "Integratie met behoud van culturele identiteit is een vrome leugen die niet zoals nu door de overheid moet worden aangemoedigd," zei Scheffer. Zijn voorbeeld was eerwraak: "...een cultuureigen uiting en toch geen goed idee." In *Land van aankomst* stelt hij dat de hoge criminaliteit onder jongeren uit Turkse en Marokkaanse migrantengezinnen het product is van de verwarring die ontstaat door de botsing van zeer uiteenlopende vormen van gezagshandhaving. Jongeren uit migrantengezinnen die thuis een tamelijk autoritaire opvoeding gewend zijn, lachen om agenten die liever willen onderhandelen dan oppakken en ze zijn niet bang voor rechters die met een gerust geweten taakstraf na taakstraf opleggen (p. 34).

Scheffer wil aandacht voor de culturele en religieuze achtergrond van problemen van en met mensen uit etnisch-culturele groepen. Het is niet helemaal duidelijk wat daarbij voor hem het probleem is. Is dat de kloof tussen de eigen cultuur en de Nederlandse cultuur die voor verwarring zorgt bij jongeren? Leidt de benadrukking van het behoud van culturele identiteit er bij migranten en hun kinderen te veel toe dat ze zich afsluiten van de omringende samenleving waardoor hun kansen op de arbeidsmarkt slecht zijn en er ook geen sociale cohesie kan ontstaan? Of heeft hij ook inhoudelijke bezwaren tegen sommige elementen van een bepaalde cultuur zoals zijn opmerkingen over eerwraak doen vermoeden? Mag behoud van eigen cultuur geen doel zijn van overheidsbeleid omdat er iets mis is met die cultuur of omdat het het streven daarnaar de integratie in de omringende samenleving tegenhoudt? Stel dat een groep economisch succesvol is, maar zich totaal afzondert van de rest van de samenleving en in welvarende getto's leeft, zou hij dan ook bezwaar hebben tegen hun streven om de eigen cultuur in stand te houden? 'Cultuur' is in deze discussie ook een nogal vaag begrip. Hoort religie ook bij cultuur? Moet je Scheffer zo interpreteren dat hij eigenlijk ook de ruimte voor de 'eigen' godsdienst van bepaalde etnisch-culturele groepen wil beperken? Ik denk dat voor Scheffer alles verkeerdt is wat de integratie en de participatie van mensen uit etnisch-culturele groepen belemmert.

De multiculturele samenleving is een mislukking geworden zegt Scheffer. In zijn column in *Trouw* van 6 juli 2001 merkte J.A.A. van Doorn op "[...] dat het goed is dat er, nu we weten wat we voor vlees in de kuip hebben, een einde aan de inrichting van een multiculturele samenleving wordt gemaakt." Ook de huidige minister-president Jan-Peter Balkenende heeft op meermaals gezegd dat een multiculturele samenleving niet iets is om na te streven. Nu blijft in al die uitspraken onduidelijk wat dan het ideaal van de multiculturele samenleving is dat opgegeven moet worden. Ik denk niet dat er ooit een samenhangend beeld

daarvan heeft bestaan (zie Musschenga 2001). De suggestie in al die uitspraken is dat de multiculturele samenleving ooit doelstelling van beleid is geweest. Ook dat betwijfel ik. Aan Scheffer en Van Doorn en anderen zou ik willen vragen wat voor beleid hen dan wél voor ogen staat. Is dat het beleid van de Deense regering? Volgens Karen Jespersen, de voormalige Deense minister van Binnenlandse Zaken, wil Denemarken een homogeen land blijven (NRC 22 april 2000). Het Deense beleid is er uitsluitend op gericht om integratie van nieuwkomers te bevorderen. Voor behoud van eigen cultuur is in een dergelijk beleid geen plaats.

In de Nederlandse nota's waarin voor een beleid van integratie met behoud van culturele identiteit werd gepleit, is steeds gezegd dat er in de Nederlandse samenleving geen plaats is voor normen en waarden die haaks staan op die welke verankerd zijn in de Nederlandse rechtsorde. Scheffer plaatst met zijn verwijzing naar eerwraak het idee van ruimte voor etnisch-culturele groepen voor de beleving en de overdracht van de eigen cultuur wel in een erg kwaad daglicht. Zijn politieke boodschap lijkt te zijn dat voor een geslaagde integratie ook culturele aanpassing van etnisch-culturele groepen noodzakelijk is. Hij lijkt die boodschap te willen versterken door een oneigenlijk argument te introduceren, namelijk dat ruimte voor eigen cultuur ook ruimte voor moreel verwerpelijke praktijken impliceert. In *Het land van aankomst* stelt hij echter dat ook de zittende Nederlanders bereid moeten zijn tot aanpassing.

Ik ben van mening dat etnisch-culturele groepen zich met recht en rede op de politieke moraal van onze liberale democratie kunnen beroepen om ruimte voor hun eigen cultuur te claimen. Maar die ruimte is begrensd. Als etnisch-culturele groepen ter verdediging van hun verlangens het spel van de liberale democratie gaan meespelen, dan zullen ze ook de spelregels daarvan moeten aanvaarden, ook als die een inperking of opgeven van bepaalde culturele praktijken impliceren. De eerste vraag die ik bespreek is op welke gronden in de liberale politieke moraal etnisch-culturele groepen zich zouden kunnen beroepen. De tweede is waarop wij onze eis funderen dat zij, als zij aanspraak willen maken op de ruimte die onze samenleving biedt, het spel ook verder volgens 'onze' regels moeten spelen.

De liberale politiek moraal als moraal van het compromis

Ik sprak boven over de politieke moraal van onze liberale democratie. Maar wat is dat voor een moraal? Om die vraag te beantwoorden maak ik gebruik van het begrippenpaar 'smalle moraal' en 'brede moraal' (Musschenga 1980). Moraal in de brede betekenis omvat al die principes waardoor iemand zich uiteindelijk laat leiden en zijn beslissingen laat bepalen en die diens idee van het goede leven vormen. Moraal in de smalle betekenis is een systeem van een speciaal soort begrenzingen van gedrag dat tot doel heeft om de belangen van andere personen dan de actor te beschermen en dat zich aan hem presenteert als een

controle op natuurlijke of spontane neigingen. Brede moralen zijn er in allerlei versies, waaronder die welke geworteld zijn in de christelijke traditie.

Smalle en brede moraal zijn niet zozeer twee verschillende moralen als wel twee gezichtspunten van waaruit men naar moraal kan kijken: vanuit het gezichtspunt van wat dienstig is aan vreedzaam samenleven (smalle moraal) en vanuit het gezichtspunt van de hoogste levensidealen (brede moraal). De liberale politieke moraal is de gestalte waarin we in onze samenleving het perspectief van de smalle moraal kennen. Het is de moraal van de mensenrechten en ook de moraal waarop onze politieke democratie is gefundeerd. Deze politieke moraal wordt heden ten dage door de aanhangers van de meeste in Nederland aanwezige levensbeschouwingen omarmd. In Nederland zijn we eigenlijk allemaal liberaal. Je hebt sociaal-liberalen, vrije-markt liberalen, individualistische liberalen en christen-democratische liberalen. Hoeveel ze verder ook van mening mogen verschillen over kwesties die de zin en de waarde van het leven betreffen, de politieke moraal van liberalisme en democratie levert de begrippen in termen waarvan meningsverschillen over de inrichting van de samenleving vreedzaam kunnen worden uitgevochten.

De ontwikkeling van de liberale moraal is niet los te zien van de problemen waarvoor een door godsdiensttwisten verscheurd Europa in de 16de en de 17de eeuw was komen te staan. Die twisten waren daarom zo desintegrerend omdat kerk en staat nog nauw met elkaar vervlochten waren. Een ketter was dus ook een staatsvijand. Het was voor een katholiek ondenkbaar dat een protestant een goed staatsburger zou kunnen zijn (en omgekeerd). De strijd om de ware godsdienst was dus ook een strijd om de wereldlijke macht. Als de ene partij niet van de andere kan winnen, dan zit er niets anders op dan een compromis te sluiten. De compromisformule van de vrede van Augsburg (1555) was 'cuius regio, eius religio'. Die formule bevestigt nog de gedachte van de eenheid van kerk en staat. Bij andere godsdienstvredes kregen andersdenkenden wel rechten, bijvoorbeeld op samenkomst, zonder dat aan de geprivilegieerde positie van de meerderheidsgodsdienst wordt gesleuteld. De scheiding tussen kerk en staat is het laatste stadium in die ontwikkeling. Het is niet bijna niet meer voorstelbaar wat voor een omslag in denken over kerk en staat, over godsdienstige waarheid de scheiding tussen en staat heeft vereist.

De godsdienstige tolerantie is de kern van het politiek-liberale gedachtengoed. Die godsdienstige tolerantie heeft zich later verbreed tot een tolerantie ten opzichte van ook niet-godsdienstige denkbeelden over wat goed en waardevol leven is. De liberale politieke moraal is dus begonnen als historisch compromis tussen elkaar bestrijdende godsdienstige partijen. Pas later werd zij gefundeerd op expliciet morele principes als vrijheid, tolerantie, menselijke waardigheid en gelijkheid.

In moderne, democratische samenlevingen is de meerderheid van de levensbeschouwelijke groeperingen het er over eens dat de liberale politieke moraal de enige basis is waarop in een pluralistische samenleving vreedzaam en vruchtbaar

samenleven mogelijk is. Deze moraal is de vrucht van een langdurig en soms pijnlijk collectief leerproces dat in ons type van samenleving heeft plaatsgevonden. Wat is het karakter van die moraal? Ik omschrijf de liberale politieke moraal graag als de moraal van het sluiten van compromissen. Compromis is voor mij geen vies woord. Compromissen, zo denken we vaak, sluit je als je niet kunt winnen. We hebben niet de macht om onze idealen aan anderen op te leggen en daarom voegen we ons in de strijd voor onze idealen maar naar de spelregels van de democratie. Voor mij is compromis echter een *morele* notie. Compromissen sluit je niet alleen omdat je niet kunt winnen, maar ook omdat je vindt dat aanhangers van andere levensbeschouwingen zinnige dingen te melden hebben. Hoewel je overtuigd bent van het gelijk van je eigen levensbeschouwing, geef je toe dat die er een is te midden van andere die ook behartigenswaardige dingen te vertellen hebben. Daarom is de weg van het opleggen van eigen idealen afgesloten. Andersdenkenden kunnen standpunten hebben die je zelf niet voor je rekening wilt nemen, maar die op zich redelijk en verdedigbaar zijn. Zo denkt de democraat. Hij kan het geloof in de juistheid van het eigen standpunt combineren met het inzicht dat zijn standpunt er een te midden van andere is.

Zoals je ook de regels van het onderhandelen kunt onderscheiden van het onderhandelingsresultaat, zo ook onderscheid ik de moraal van het sluiten van een compromis van de compromissen die daarvan het resultaat zijn. Onze grondwet reken ik tot de moraal van het sluiten van compromissen – tot de basisprincipes van onze liberale democratie, veel van onze wetten zijn echter resultaten van compromisvorming. Zowel die basisprincipes als ook de binnen het kader daarvan bereikte compromissen kan men neutraal noemen. Neutraal niet in de zin van waarde vrij, maar in de zin van acceptabel voor en geaccepteerd door de verschillende levensbeschouwelijke groeperingen.

Ik sprak boven over een leerproces dat groepen met elkaar hebben moeten doormaken. Christenen waren in dat proces bepaald geen vroege leerlingen (De Kruijf 1994). Maar de meesten van hen hebben zagezegd hun lesje geleerd. De liberale moraal is historisch gezien niet een vrucht van het christelijk geloof te noemen, maar in het christelijk geloof zijn wel allerlei ideeën te vinden die als een ondersteuning van die moraal beschouwd kunnen worden. Iedere levensbeschouwelijke groepering in onze samenleving is voor de bescherming van haar vrijheid en handelingsruimte op een goed functionerende democratie aangewezen, tegelijk kan de democratie niet zonder de steun van die groeperingen. De liberale politieke moraal kan niet geheel en al op eigen benen staan. Niemand is alleen democraat zonder verder nog ideeën te hebben over wat goed en waardevol leven is. In een pluralistische samenleving als de onze geven mensen verschillende antwoorden op de vraag waarom ze democraat zijn en wat hen tot democratisch handelen aanzet. De liberale politieke moraal is geworteld in en wordt ondersteund door verschillende levensbeschouwingen. Ik maak graag gebruik van de volgende gebrekkige beeldspraak. De liberale politieke moraal is als een boom, die staat op de helling van een berg. Hij haalt zijn voedsel uit verschillende akkers; is op die akkers aangewezen. Die akkers zijn de verschillende levens-

beschouwingen in ons land. Maar de akkers zijn ook op de boom aangewezen, want zonder de steun van de wortels van die boom zou de aarde wegspoelen.

De liberale politieke moraal biedt de beste basis voor het samenleven in een pluralistische samenleving. Door de komst van de 'nieuwe' etnisch-culturele groepen is het pluralistische karakter van onze samenleving wel versterkt, maar niet wezenlijk veranderd. Ook deze groepen kunnen dezelfde ruimte opeisen voor hun brede moraal – hun opvattingen over wat goed en waardevol leven is, hun 'identiteit' – als de al eerder aanwezige groepen (Zie Musschenga 2005b; kritisch over 'demands of identity' is: Appiah (2005)). Maar elke nieuwkomer die op basis van de liberale politieke moraal ruimte voor zich claimt in onze samenleving, zal ook de beperkingen moeten accepteren die wij zijn overeengekomen om het samenleven en samenwerken tussen de diverse groeperingen mogelijk en vruchtbaar te maken. Is dat fair? Nieuwkomers zullen zeggen dat de gevestigde groepen de politieke moraal, wetgeving en instituties misschien wel als neutraal kunnen ervaren, maar dat hetzelfde niet voor hen geldt. Is daar wat aan te doen? Ja en nee. Eerst het nee.

Neem het voorbeeld van de antidiscriminatiewetgeving die ongelijke behandeling op basis van godsdienst, ras, geslacht en seksuele geaardheid verbiedt. Veel moslims hebben grote moeite met homoseksualiteit. Maar voor het merendeel van de gevestigde groepen is de sociale erkenning van homoseksuelen en de openstelling van het huwelijk voor partners van hetzelfde geslacht een onopgeefbare verworvenheid. Als moslims op grond van diezelfde wet gelijke behandeling van hun godsdienst claimen, zullen ze moeten accepteren dat in onze samenleving het daaraan ten grondslag liggende ideaal van gelijkheid zich ook tot homoseksuelen uitstrekt.

Nu het ja. Er zijn allerlei wetten die unfair uitpakken voor sommige etnisch-culturele groepen, maar een veel minder principiële karakter dragen. Die kunnen aangepast worden. Zo is er ruimte gecreëerd voor een wijze van slachten van dieren die in overeenstemming is met de voorschriften van de Hadith inzake ritueel slachten. Wijzigingen in de wet op de Lijkbezorging hebben het mogelijk gemaakt dat lichamen zonder kist begraven worden. Wijzigingen in de Wet op de Verontreiniging van het Oppervlaktewater hebben het mogelijk gemaakt dat as over water kan worden uitgestrooid.

Kortom, integreren is een kwestie van geven en nemen voor zowel nieuwkomende als gevestigde groepen. Maar, zullen nieuwkomende groepen zeggen, de gevestigde dominante groepen bepalen uiteindelijk wat gegeven kan worden en wat genomen moet worden. Met welk recht doen ze dat? Omdat ze de morele waarheid in pacht hebben?

Met welk recht?

In een eerdere publicatie die handelde over de vraag of de Nederlandse samenleving ruimte zou moeten bieden voor lijfstraffen als opvoedingsmiddel heb ik die vraag uitvoerig besproken (Musschenga 2005a). Ik vat mijn betoog daarin

hier samen. Iedereen die zich enigszins verdiept in cultureel-antropologische literatuur over opvoeding in verschillende culturen, ziet al gauw in hoe weinig vanzelfsprekend opvattingen over opvoeding zijn. Niet alleen de ideeën en idealen over opvoeding zijn cultureel en levensbeschouwelijk bepaald, maar ook de opvattingen over de grens tussen opvoeding en kindermishandeling. Het gebruik van fysieke straffen en dwangmiddelen in de opvoeding is in sommige culturen normaal. Ook in de traditionele islamitische plattelandscultuur in het Rifgebergte, de streek waar de meeste Marokkanen in Nederland vandaan komen. Traditionele islamitische opvoeding staat in het teken van disciplineren. Het centrale begrip is *‘ql*. Dat betekent wijsheid in de zin van ‘weten hoe het hoort, hoe te handelen in de sociale orde’. Mensen – en vooral vrouwen – hebben de neiging om zich over te geven aan eigen behoeften en passies oftewel *nfs*. Daarom moet aan kinderen geleerd worden zichzelf te beheersen en een evenwicht te vinden tussen eigen behoeften en sociale vereisten. Sociale wijsheid – aanpassing aan de mores van de groep – is het belangrijkste. Individuele ontplooiing wordt niet als een opvoedingsdoel gezien. Kinderen moeten hun ouders vooral respecteren. Tussen ouders en kinderen hoort afstand te zijn. Opvoeding staat niet in het teken van intimiteit, warmte en persoonlijke betrokkenheid bij het kind. Traditionele disciplineringsmethoden zijn het uitlachen en bespotten van kinderen als ze iets verkeerd doen. Via het aankweken van schaamtegevoelens moet het kind leren wat zijn plaats in de groep is. Marokkaanse ouders slaan hun kinderen vaker en harder dan autochtoon-Nederlandse ouders. Lijfstraffen zijn in de Marokkaanse – trouwens in de gehele traditioneel-islamitische cultuur – een algemeen aanvaard opvoedingsmiddel (Eppink 1982², 31 vv.; Pels 1991/2)

Opvoedingscultuur is een onlosmakelijk deel van de cultuur van een gemeenschap. Het is niet aan buitenstaanders om te beoordelen of bepaalde opvoedingspraktijken wel of niet essentieel zijn binnen een opvoedingscultuur. Omdat opvoeding niet alleen een belangrijk middel is voor het overdragen van cultuur, maar ook zelf onderdeel van cultuur, is er alle reden om te stellen dat opvoeding wezenlijk is voor de culturele identiteit van een gemeenschap. Maar kindermishandeling is van een andere orde dan zondagsrust en pornografieverbod. Kinderen verkeren in een afhankelijke positie ten opzichte van hun ouders – niet in het minst in emotioneel opzicht. Ze kunnen niet zo maar voor andere ouders met een andere opvoedingscultuur kiezen. Het recht van kinderen op lichamelijke integriteit moet voor een liberaal zwaarder wegen dan de belangen van een bepaalde gemeenschap bij de bestendiging van haar (opvoedings) cultuur. Er zijn grenzen aan de ruimte voor cultureel anderszijn. En uiteindelijk worden die grenzen toch in termen van de dominante, met het politiek-liberalisme verbonden westerse cultuur getrokken. Hoe liberaal ik ook wil zijn, als ik geconfronteerd word met een geval waarin bijvoorbeeld een Marokkaans kind naar mijn inzicht mishandeld wordt, dan heb ik de plicht dat te melden aan de geëigende instanties. Ook als ik weet dat de vader geen onredelijk en immoreel

mens is en ervan overtuigd is dat hij vanuit zijn moraal goede gronden heeft om streng te straffen.

Sommigen zullen op mijn karakterisering van de vader reageren door te zeggen dat ik te veel ben geïnfecteerd door cultuurrelativistische ideeën. Ik durf niet te zeggen dat onze moraal beter is dan de zijne. Zo eenvoudig ligt het mijns inziens niet. Het zijn juist centrale liberale ideeën over wat het inhoudt respect te hebben voor personen die het mij moeilijk maken te zeggen dat ik het recht heb om in te grijpen als een vader zijn kinderen lichamelijk tuchtigt om hen op het rechte spoor te houden of terug te brengen. Dat idee van respect van personen houdt in dat we anderen, hoezeer we met hen ook van mening verschillen, en hoe zeer we hun meningen ook verwerpen, niet louter als objecten van onze wil behandelen. We zijn hen een rechtvaardiging schuldig voor onze handelingen die ook hen regarder. Liberalen vinden dat ze het gesprek met anderen niet mogen stopzetten op het moment dat zich een meningsverschil voordoet. Op zo'n moment moet men zich op neutrale grond terugtrekken, om van daaruit alsnog te proberen het conflict op te lossen. Het punt is echter niet alleen dat de aanhangers van de liberale politieke moraal niet in staat zijn te hardhandig straffende Marokkaanse vaders van de ontoelaatbaarheid van hun gedrag te overtuigen. Dat lukt bij fanatici en amorele mensen ook niet. Het punt is juist dat in de meeste gevallen aan de rationaliteit en morele attitude van die vaders niet getwijfeld hoeft worden. Als het relativismedebat in de sociale wetenschap en de filosofie één ding duidelijk heeft gemaakt, dan is het wel dat opvattingen over wat rationeel en niet rationeel is, door de begrippenkaders van taal en cultuur worden beïnvloed.

Nu is het onder liberalen gebruikelijk om onderscheid te maken tussen respect voor personen en respect voor overtuigingen. Zo zou ik respect kunnen hebben voor de integriteit, de vastberadenheid etc. van een persoon wiens opvattingen ik niet deel en zelfs afkeur. Ik kan respect hebben voor de serieuze manier waarop een Marokkaanse vader zijn kinderen opvoedt, zonder respect te hebben voor de overtuigingen waaraan hij zijn opvoedingshandelen oriënteert. Maar het onderscheid tussen respect voor een persoon en respect voor diens opvattingen en praktijken is niet onproblematisch. Een deel van wat ik doe en denk is niet wezenlijk voor mijn persoonlijke identiteit. Ik zou dezelfde blijven als ik ophield met roken en niet langer geloofde dat *Trouw* één van de beste Nederlandse dagbladen is. Maar ieder mens heeft opvattingen en praktijken die de kern van zijn identiteit vormen. In het geval van dergelijke overtuigingen is veel moeilijker vol te houden dat afwijzing daarvan niet ten koste gaat van het respect voor iemands persoon. Ouders kunnen van hun kinderen houden, ook al keuren ze veel af wat die kinderen denken en doen. Maar als zij in hun afkeuring te ver gaan, dan is hun verzekering dat ze wel van hun kinderen houden, niet meer geloofwaardig. Dan lijkt het er meer op dat zij houden van het beeld dat zij van hun kinderen hebben en niet van de kinderen zoals ze werkelijk zijn.

Klassieke liberalen gaan er vanuit dat de liberale moraal een universele moraal is. Universeel, niet alleen in de zin van: universele intentie, bedoeld voor iedereen. Maar ook universeel in de zin van gefundeerd in de rationele natuur die alle mensen gemeenschappelijk hebben. Klassieke liberalen geloven niet alleen dat hun moraal superieur is, maar ook dat zij die overtuiging met universele – voor iedereen toegankelijke en controleerbare – redenen kunnen beargmenteren. In die klassieke opvattingen van de universaliteit van de liberale moraal betekent rechtvaardiging niet minder dan: rechtvaardiging ten overstaan van allen (alle rationele mensen). Heden ten dage geloven weinigen nog dat men alleen op straffe van twijfel aan de eigen rationele vermogens de waarheid van de liberale moraal in twijfel kan trekken. In mijn opvatting is de liberale moraal een historisch-contingente moraal die zich door haar inhoud van andere moralen onderscheidt, en niet door een hoger rationaliteitsgehalte. Maar wat is dan nog het verschil tussen een ‘primitieve’ groepsmoraal en de moderne liberale moraal? Is de liberale moraal dan ook niet meer dan een groepsmoraal? Als dat zo is, dan is de boodschap van liberalen aan hardhandig straffende vaders heel simpel: “Als je binnen onze muren wilt wonen, dan moet je daarmee ophouden; zoiets accepteren wij niet.”

Nu is kenmerkend voor groepsmoralen dat het moralen zijn van een groep voor een groep. Buitenstaanders vallen buiten de bescherming die de moraal aan groepsleden biedt. Ook ‘primitieve’ samenlevingen kenden de mogelijkheid om buitenstaanders als broeders te aanvaarden en ze zo een plek te geven in de eigen gemeenschap. Het belangrijkste verschil is dat een liberale gemeenschap moreel verplicht is aan iedereen – ook aan de niet-liberaal – de bescherming van haar moraal aan te bieden. Het is niet nodig om eerst – als ‘broeder’ – tot die gemeenschap toegelaten te worden, voordat men de bescherming van de liberale moraal kan genieten. In dat opzicht verschilt de liberale moraal van moralen die weliswaar een universele strekking hebben, maar eisen dat men zich dan eerst tot een bepaald geloof bekeert. In de liberale moraal omspannt de morele gemeenschap de gehele mensheid en niet alleen de historische gemeenschap van hen die zelf in de liberale moraal geloven.

Bij het bovenstaande moet echter wel een belangrijke kanttekening geplaatst worden. Enerzijds is ieder mens krachtens zijn menszijn een vrij en gelijk lid van de liberale morele gemeenschap. Anderzijds kan de niet-liberaal nooit een volwaardig lid van die gemeenschap worden. Hij kan weliswaar aanspraak maken op dezelfde rechten en vrijheden als de liberaal. Maar de interpretatie, toepassing, verandering etc, van die moraal is een zaak van alleen liberalen. Een buitenstaander mag pas meepraten als hij zich de taal van de liberale moraal als een soort tweede taal eigen maakt. Enerzijds geloven liberalen dat alle mensen gelijke leden zijn van de morele gemeenschap, dat ze een gelijk recht hebben op participatie in die gemeenschap; dat in het publieke morele debat alleen de kracht van het argument mag tellen. Anderzijds tellen alleen die argumenten die een plek hebben in het liberale gedachtegoed.

Kan het anders? Publieke rechtvaardiging moet altijd putten uit de normatieve bronnen waarover een historische gemeenschap beschikt. Publieke rechtvaardiging moet geworteld zijn in een gemeenschap die bepaalde praktijken en ervaringen deelt. Uiteindelijk kan zij niet meer doen dan articuleren wat reeds publiek is binnen die gemeenschap. Men zoekt in een publieke rechtvaardiging immers elkaar te overtuigen door een beroep te doen op gedeelde overtuigingen. Publieke rechtvaardiging kan dus nooit neutraal zijn in de zin van 'waardevrij'. Voorwaarde voor het welslagen van die rechtvaardiging kan dus niet zijn dat alle mensen 'van buiten' daarmee kunnen instemmen. Voor een liberaal die van mening is dat verschillen in ras, cultuur, godsdienst en sekse geen relevante grond voor verschil in behandeling zijn, zal het uiteindelijk moeilijk te verteren blijven dat het geen onwil, domheid of amoraliteit is waardoor de Marokkaanse vader niet kan instemmen met de rechtvaardiging die voor een verbod op hardhandig opvoeden wordt gegeven. Het is echter onterecht en te gemakkelijk om dergelijke praktijken als achterlijk te bestempelen, hoe zeer wij het daarmee ook oneens zijn. Wat ik duidelijk heb willen maken is dat verlichte politiek-liberalen meer problemen hebben met het opleggen van grenzen aan etnisch-culturele groepen dan conservatieven, niet omdat ze de waarheid van hun moraal relativeren maar juist omdat ze de eigen ideeën van gelijk respect zo serieus nemen. Fundamentalistische moslims zouden er echter geen enkel probleem mee hebben om van christenen en andere westerlingen die in hun land willen wonen, te eisen dat zij zich aan de islamitische moraal conformeren. Zij zijn, evenals de conservatieven in onze cultuur, van de superioriteit van hun moraal overtuigd. Een criticus van mijn betoog zou kunnen opmerken dat 'wij' 'hen' dan ook niet de ruimte hoeven te gunnen die ze ons niet zouden toestaan wanneer wij een minderheid zouden vormen in een land waarin de sjariah is ingevoerd. Ik zou daarop antwoorden dat daar nu precies het verschil ligt dat wij niet moeten willen opgeven. Van buitenstaanders die de grenzen van een liberale democratie binnen komen kunnen we niet anders dan verwachten dat zij zich de moraal van het compromis eigen maken of zich ten minste daaraan conformeren. Voor wie dat niet wil, is in onze samenleving geen plaats. Gevestigde groepen moeten op hun beurt bereid zijn om naar de stem van nieuwkomers te luisteren als zij zich volgens de regels van het spel in het publieke debat gaan manifesteren. Ook als zij dingen zeggen die we liever niet willen horen.

Terug naar de casus

Etnisch-culturele groepen hebben tot op zekere hoogte recht om volgens hun eigen cultuur te leven. En gevestigde groepen hebben gelijk als ze op het belang van integratie hameren. Maar als beide partijen op hun strepen blijven staan, gaat het mis. Van het allergrootste belang is dat alle groeperingen ervan doordrongen zijn dat ze met elkaar moeten samenleven. Als etnisch-culturele groepen zich niet primair als onderdeel van de Nederlandse samenleving zien

en van daaruit en daarbinnen ruimte voor hun eigen cultuur zoeken, maar zich staande willen houden tegenóver die samenleving, dan gaat het mis. Als gevestigde groepen niet willen inzien dat etnisch-culturele groepen de liberale democratie mogen gebruiken om ruimte voor hun cultuur te bepleiten en als zij een vorm van integratie eisen die eigenlijk op assimilatie neerkomt, dan gaat het ook mis.

Maar wat betekent dat voor ons oordeel over de casus? Moet een gemeente subsidie voor huiswerkbegeleiding die in een moskee wordt gegeven inbouwen in de reguliere financiering van het jeugdbeleid, zoals medefinancierende particuliere fondsen eisen? Niet doen, zouden de vertolkers van het drama van de multiculturele samenleving zeggen. Het is slecht voor de integratie en zou ook de indruk wekken dat de gemeente onvoldoende gewicht hecht aan de gelijke behandeling van jongens en meisjes. Daarbij komt nog dat de overheid neutraal dient te zijn en geen activiteiten van godsdienstige organisaties moet subsidiëren. Wel doen, zeggen de voorstanders. Het gaat om het belang van de kinderen. Om maatschappelijk vooruit te kunnen komen, moeten ze maximaal van het onderwijs kunnen profiteren en niet vroegtijdig afhaken. De huiswerkbegeleiding is een prima initiatief dat steun verdient. Dat de setting van de moskee met zich meebrengt dat jongens en meisjes gescheiden begeleiding krijgen, moet je maar op de koop toe nemen. Het gaat erom dat zoveel mogelijk kinderen die begeleiding krijgen. Het is toch ook prachtig dat een moskee zich maatschappelijk verantwoordelijk voelt voor de toekomst van die kinderen? De wethouder vindt echter dat huiswerkbegeleiding op de scholen moet plaatsvinden.

Het principe van de neutraliteit van de overheid weegt voor mij in dit geval niet zo zwaar, om redenen die ik hier niet meer uiteen kan zetten. Voor mij staan twee dingen voorop. Allereerst, en daarin ben ik het met de wethouder eens, huiswerkbegeleiding is een taak voor de school, en zeker voor een brede school. De mensen van de moskee moeten inzien dat het voor de integratie beter is dat huiswerkbegeleiding op school plaatsvindt. Daarnaast, de huiswerkbegeleiding is belangrijk; het voortbestaan moet veilig gesteld worden. Als de gemeente(raad) bezwaren heeft tegen het subsidiëren van huiswerkbegeleiding wanneer die in een moskee plaatsvindt, dan moet die de wethouder de opdracht gegeven in overleg te treden met de scholen in Gouda en met de rijksoverheid zodat de scholen binnen, zeg, drie jaar huiswerkbegeleiding gaan aanbieden. Tot die tijd moet de gemeente het huiswerkbegeleidingsproject financieel blijven steunen en zolang het duurt accepteren dat de moskee beslist over de wijze waarop dat plaatsvindt.

Literatuur

- Appiah, K.A. (2005). *The ethics of identity*. Princeton: Princeton University Press.
- Eppink, A. (1982²). De peuter en kleuter. In: A. Eppink (red.), *Kind-zijn in twee culturen. Jonge Marokkaanse en Turkse kinderen in Nederland*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

- Kruijf, G.G. de (1994). *Waakzaam en nuchter. Over christelijke ethiek in een democratie*. Baarn: Ten Have.
- Pels, T.(1991/2). Sociale controle in de Marokkaanse gezinscultuur, *Tijdschrift voor Criminologie*, 33, 142-153.
- Musschenga, A.W. (1980). *Noodzaak en mogelijkheid van moraal*. Assen: Van Gorcum.
- Musschenga, B.(2001). Het ideaal van een multiculturele samenleving. In: E. Bartels, A. van Harskamp en H. Wels (red.), *Cultuur maken, cultuur breken. Essays voor Hans Tennekes over mogelijkheden en onmogelijkheden van invloeden op cultuurverandering* (pp. 21-35). Delft: Eburon.
- Musschenga, B. (2005a). Het gebruik van lijfstraffen in de opvoeding: tolereren of niet? In: H. Baartman, R. Bullens en J. Willems (red.), *Kindermishandeling: de politiek een zorg* (pp. 116-134). Amsterdam: SWP.
- Musschenga, B.(2005b). Hadden de multiculturalisten ongelijk? Zelfonderzoek van een lid van de linkse kerk. In: G.G. de Kruijf en J.J. Kole (red.), *Het ongemak van religie* (pp. 32-49). Kampen: Kok.
- Scheffer, P. (2007). *Het land van aankomst*. Amsterdam: De Bezige Bij.